

Номінація будівельного матеріалу в східноподільських говірках

У сучасній діалектології усталився системний підхід у вивченні різних тематичних груп лексики. Лексика, пов'язана з будівництвом і побутом, усе частіше привертає увагу вчених, які намагаються простежити зв'язки між розвитком лексичної системи мови й матеріальною та духовною культурою народу. Праці К. Глуховцевої, Л. Дорошенко, М. Никончука, О. Євтушка, Л. Тищенко створили значну емпіричну базу свідчень про лексику будівництва, її склад, особливості семантичної й формальної структури, особливості формування, але номінація та закономірності виникнення таких номенів у східноподільських говірках не були предметом аналізу, що і визначає актуальність нашого дослідження.

У тематичній групі (ТГ) лексики традиційного сільського будівництва у східноподільських говірках виокремлюються лексико-семантичні групи (ЛСГ) на позначення будівельного матеріалу, будівельного інструменту, процесів будівництва та об'єктів будівництва: хати та її частин, двору, підсобних приміщень, криниці та ін. Матеріалом для дослідження стали власні польові записи, зібрані за питальником І.О. Дзендзелівського у 106 східноподільських говірках. У цій статті розглянемо особливості номінації будівельного матеріалу. ЛСГ на позначення будівельного матеріалу утворюють мікрогрупи назв на позначення матеріалів, які використовують для зведення стін, фундаменту, покрівлі.

За структурою більшість номінацій будівельних матеріалів є однослівними назвами. Крім однослівних номенів, відзначено складні та складені найменування. Складні найменування

представлені лексемами *вітро*¹ *вал* 'обмолочений і обтрушений від уламків сніп жита або пшениці, що використовується для покрівлі', *ме*² *талоче*³ *ре*⁴ *ниці*⁵ } *а* 'покрівельний маретіал у вигляді сланцевих плиток'. У двослівній номінації, що є за структурою атрибутивним словосполученням, залежне слово передає диференційні ознаки 'матеріал виготовлення' - *че*⁶ *ре*⁷ *ниці*⁸ *а* *це*⁹ *ментна*, ~ *кв*¹⁰ *рсімічна*, ~ *г*¹¹ *лин*¹² *ана* 'покрівельний матеріал у вигляді плиток', *рошчин* *це*¹³ *ме*¹⁴ *нтний* 'розчин цементний'; 'колір' - *голина* *біла* 'глина для побілки стін', 'спосіб виготовлення матеріалу' - *це*¹⁵ *гла* *си*¹⁶ *ра*, ~ *не*¹⁷ *до*¹⁸ *пале*¹⁹ *на*, *кирпіч* *си*²⁰ *риі* 'будівельний матеріал з невіпаленої глини', *со*²¹ *лома* *забита* 'матеріал для соломяної покрівлі хати'; 'призначення' - *камін*²² *дуд* *івел* *тіі*, ~ *вуд*²³ *до*²⁴ *ви*, ~ *на*²⁵ *р*²⁶ *іжний*, ~ *р*²⁷ *іжний*, ~ *фу*²⁸ *і*²⁹ *аме*³⁰ *н* *тал*³¹ *ний* 'природний або штучний будівельний камінь, порізаний на плити', *замазка* *вікон*³² *а* 'в'язка речовина для замазування щілин і тріщин'; 'розмір' - *п*³³ *і* *сок* *г*³⁴ *рубий* 'шматочки гірських порід або мінералів, утворених внаслідок вивітрювання, грубий пісок'.

За походженням досліджувана лексика є генетично неоднорідною. Переважна більшість зафіксованих одиниць - слова питомого походження, корені яких сягають праслов'янського джерела: *вал* 'ок', *баб*³⁵ *ка* 'грудка мокрої глини, змішаної з соломною', *круї*³⁶ *ги*, *кіл*³⁷ *ця*³⁸ *а* / *кол*³⁹ *ця* 'цементні кільця, що використовуються як зруб для колодязя', *біл*⁴⁰ *лило* 'будівельна речовина, яку готують змішуванням негашеного вапна з водою', *валу*⁴¹ *ни* 'шматочки гірських порід або мінералів, утворені внаслідок вивітрювання', *з* *руб* 'колоди із цементу, якими облицьовано стінки колодязя', *кармін*⁴² *а* 'обкатані водою уламки гірських порід, порізані на плити, що використовуються як будівельний матеріал', *замазка* 'в'язка речовина для замазування щілин і тріщин', *краска* 'матеріал для фарбування стін',

околот, *гоко* *Упат*, *кул* 'матеріал для солом'яної покрівлі хати', *за* *л'ізо*, *жи* *л'ізо* 'покрівельний матеріал', *пісок* 'сипуча гірська порода, що складається з крупинок твердих мінералів', *роїчин* 'будівельна речовина, яку готують змішуванням негашеного вапна з водою', *гичедін*, *шче*'' (*тонка* 'шматочки гірських порід або мінералів, утворених внаслідок вивітрювання, грубий пісок', *вагіно* 'мінеральна речовина білого кольору, яку одержують випалюванням вапняку, крейди та інших карбонатних порід'.

Одним із шляхів поповнення досліджуваної групи лексик є запозичення зі слов'янських і неслов'янських мов, які входили в мову на різних етапах її розвитку, починаючи з першої писемної фіксації давніми пам'ятками і до новітнього часу. Підпорядковуючись законам говірки, запозичені лексеми зазнають різноманітних асимілятивних змін на фонетичному та лексико-семантичному рівнях. Найбільше відзначено запозичень з німецької мови - *кавалок* *г'лин'ані* 'грудка мокрої, змішаної з соломою глини для спорудження глиняних будівель', *лимпач* 'необпалена цегла з глини з домішкою соломи або інших органічних речовин', *батони* 'цементні кільця, що використовуються як зруб для колодязя', *фарба* 'матеріал для фарбування стін', *би^тон* 'розчин цементний', *блок* 'природний або штучний будівельний камінь, який кладуть під вугли будинку', *гінс* 'дрібнозерниста речовина білого кольору, що використовується в будівництві, як в'язуча речовина', *шлак* 'шматочки гірських порід або мінералів, утворених внаслідок вивітрювання, грубий пісок', *це^мент* 'мінеральна порошкоподібна речовина, з якої при змішуванні з водою утворюється однорідна маса, що швидко тужавіє і перетворюється на каме- неподібне тіло'. Значну кількість лексем запозичено з польської мови, зокрема: *г^раса* 'грудка мокрої, змішаної з соломою глини для спорудження глиняних будівель', *толока*, *знаряддя* з держакom і

широким відточеним кінцем', 'лопата для копання землі', [^]лудла 'цементні кільця, що використовуються як зруб для колодязя'; чи за її посередництвом: з німецької - *кит, к'іт, пластилін* 'в'язка речовина для замазування щілин і тріщин', *бл'аха* 'листове залізо, металевий матеріал'; із французької - *ба'сил* 'цементне кільце, яке використовують для будівництва криниці'. На позначення будівельного матеріалу зафіксовано в східноподільських говірках лексеми, запозичені із тюркських мов: *сакман* 'будівельний стіновий матеріал у вигляді коротких брусів, виготовлених з глини з домішкою соломи, полови і висушених на сонці, грудка мокрої, змішаної з соломою глини для спорудження глиняних будівель', *чамур* 'цементний розчин', *кир'нич* 'будівельне штучне каміння у вигляді прямокутних брусків з глини'. Крім того, зафіксовано запозичення з французької - *тол'* 'покрівельний матеріал, виготовлений із товстого картону, просоченого кам'яновугільним дьогтем', за російським посередництвом - *г'рав'іі* 'шматочки гірських порід або мінералів, утворених внаслідок вивітрювання, грубий пісок', англійської - *рубвройід* 'тс', з російської - *булижник* 'середньої величини круглий камінь твердої породи, що використовується як будівельний матеріал'.

Запозичення, вживаючись у говірці паралельно із питомою лексикую чи іншими запозиченнями, утворюють синонімічні ряди: *кит, к'іт, замазка, пластилін* 'в'язкаречовина для замазування щілин і тріщин', *фарба, краска* 'фарба', шпшш, *М'м'нач, сир'ївец'* 'будівельний стіновий матеріал у вигляді коротких

ПОЛЩУК Леся Борисівна

брусів виготовлених із глини з домішкою соломи полови і сушених на сонці' *бл'аха, жу'л'ізо* 'покрівельний матеріал" та

У досліджуваній ЛСГ широко представлена вторинна номінація Лексема *'баб"ка* на позначення грудки мокрої, змішаної з соломою

глини очевидно втворена шляхом метафоричного перенесення за подібністю до форми *бабки* - сополкого злобного високого білого хліба піпіндричної форми що за православним звичаєм випікають до Великдня та поминальних днів. Метафоричні назви *балабух* *оУпадочок ва зончих* 'грулка мокрої змішаної з соломю глини' *му ка* мінеральна печовина білого кольору яку оленжують випалюванням вапняку крейли та інших карбонатних порід' *Мушка* 'піматочки гірських порід або мінералів втворених внаслідок вивітнювання *грубий пісок*' теж зумовлені подібністю реалій

Результатом семантичного розвитку багатозначного найменування є омонімія. У послідовній групі лексеми ми виокремили омоніми: *г^раса* 'пропес виготовлення саманів' 'топока' 'грула мокрої змішаної з соломю глини' - *граса* 'знаряддя з держаком і широким відточеним кінцем' 'лопата для копання землі'

Лексеми на позначення будівельного матеріалу є твірними основами найменувань пропесів прапі: *це^мент* —» *це^мин^т^пнвати* 'покривати скріплювати цементом' *валок*—» *валкувати* 'побити стіни будівель із вапків глини' 'обмазувати накілати на стіни товстий шар глини', *дам^пач* —» *памп^чити* 'шось будувати'

Отже ЛСГ на позначення будівельного матеріалу відображає загальні тенденції в номінації реалій традиційного будівництва в східнополіських говірках. Серед назв будівельних матеріалів виявлено одностовні номенж та словосполучення. Значний пласт складають лексеми запозичені зі слов'янських та неслов'янських мов. Для ЛСГ характерні омонімія, синонімія та багатозначність.